

BÁNYAI ORSOLYA*

Az őslakos népek hagyományai és joga integratív nézőpontból

Indigenous Tradition and Law from Integrative Point of View

ABSZTRAKT

A tanulmány az őslakos népek jogának (indigenous law) vázlatos bemutatására törekszik. Az utóbbi években megfigyelhető, hogy a környezeti problémák megoldására tett kísérletek kapcsán több nemzetközi szerződés és a szakirodalom is utal az őslakos népek hagyományainak figyelembevételére. Az őslakos népek hagyományai és joga különbözik attól, amit nyugati értelemben jognak nevezünk. Ez a jogász kutatókat arra inspirálhatja, hogy ez alapján fogalmazzanak meg néhány kritikai észrevételt a modern jogra nézve.

Kulcsszavak: őslakos népek hagyományai és joga, jog és spiritualitás, jog és integratív világkép, globális jogi pluralizmus

ABSTRACT

This study aims to present the basics of indigenous law. This is because in the recent years both international treaties and scientific literature emphasize the need of taking into account indigenous knowledge and tradition when answers to ecological problems are being formulated. The indigenous tradition and law differs from what we consider to be law from a modern western viewpoint. On the above basis the author was inspired to share a few critical remarks regarding modern law.

Keywords: indigenous law and tradition, law and spiritualism, law and integrative worldview, global pluralism of law

E tanulmányban az őslakosok jogrendszereinek (indigenous law), legfőképpen azok közös jellemzőinek vázlatos ismertetésével foglalkozom, valamint bemutatom, hogy ezek milyen módon inspiráltak arra, hogy finomhangoljam a joggal kapcsolatos hozzáállásomat. A tanulmány alapját két konferencia-előadás képezi. Az egyik egy Brazíliában tartott előadás,¹ ahol az őslakos népek a hallgatóságban jelen lévő képviselői egyetértésüket és szimpátiájukat fejezték ki azzal kapcsolatban, ahogyan a témát feldolgoztam. Ez a pozitív visszacsatolás megerősített abban, hogy a magyar

* Dr. Bányai Orsolya, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Környezetjogi és Munkajogi Tanszék. E-mail: banyai.orsolya@law.unideb.hu. ORCID: 0000-0003-0313-674X.

¹ „From Colonialism to Cosmologies: Ecological Integrity and Indigenous Knowledge in Law, Policy, and Science” International Conference GEIG 2024, Florianópolis, Brazil, 25–28. June 2024.

szakmai közönség előtt is ezt a nézőpont megtartva közelítsek a témához. E gondolat mentén érlelődött a másik, a Debreceni Egyetemen a *Jog – Környezet – Spiritualitás* címmel szervezett konferencián elhangzott előadásom.² Ez utóbbi konferencia hazánkban mérföldkő volt annak a felmerésében, hogy a környezeti problémák kezelésében a jog és spiritualitás közötti kapcsolat rendezése elkerülhetetlen. Ennek a szellemében született az alábbi tanulmány.

Az utóbbi években a különböző őslakosok hagyományai, tudása, joga a fenntarthatósági kutatások fókuszába került.³ Ennek oka, hogy ezekre a környezetpolitika formálásában az inspiráció lehetséges forrásaiként tekintenek. Amikor készültem a fent hivatkozott brazíliai előadásra, és különböző háttérkutatásokat végeztem, azzal szembesültem, hogy egy ilyen előadás megtartásához, ahol feltehetően sok érintett és szakértő lesz, részemről nemcsak hozzáértésre, hanem rengeteg alázatra és érzékenységre is szükség lesz. Nem tartottam és ma sem tartom magam szakértőnek a témában, gyakorlati tapasztalataim sincsenek azzal kapcsolatban, hogy mit jelent ilyen „terepen” dolgozni. E hiányosságaimat azzal igyekeztem ellensúlyozni, hogy komolyan utánaolvasok a témának és olyan forrásokra támaszkodom, amelyeket valóban hitelesnek tartok. Erre azért volt szükség, mert a szakirodalom feldolgozása során arra láttam rá, hogy ez igen komplex kutatási terület, és egyre nő az ezzel kapcsolatos tudományos kutatások száma, párhuzamosan pedig egyre több a kísérlet a téma konceptualizálására is. Csakhogy eme előzetes kutatás során az is feltűnt, hogy sokan, sok esetben mindezt mechanikus, túlintellektualizált módon teszik, úgy, hogy a vizsgált jogrendszereket darabjaira szedik és kiemelik egy-egy sajátosságukat, így téve kísérletet azok nyugati jogrendszerbe történő integrálására.

² Jog – Környezet – Spiritualitás Interdiszciplináris Tudományos Konferencia, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2024. szeptember 26.

³ A 2015-ben elfogadott, az éghajlatváltozásról szóló Párizsi Megállapodás (Magyarországon kihirdette a 2016. évi L. törvény), Bevezető és 7. cikk 5. bekezdés; WHYTE, Kyle Powys: Indigenous science (fiction) for the Anthropocene: Ancestral dystopias and fantasies of climate change crises. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 2018/1, 224–242. (DOI: 10.1177/2514848618777621); DATTA, Ranjan–CHAPOLA, Jebunnessa–OWEN, Kara–HURLBERT, Margot–FOGGIN, Audra: Indigenous land-based practices for climate crisis adaptations. *Explore*, 2024/20, 1–6. (DOI: 10.1016/j.explore.2024.103042); POITRAS, Marilyn: Soil governance: Who is governing who? A North American Indigenous perspective on Mother Earth. *Soil Security*, 2022/6, 1–5. (DOI: 10.1016/j.soisec.2022.100054); MALAPANE, Olgah Lerato–CHANZA, Nelson–MUSAKWA, Walter: Transmission of indigenous knowledge systems under changing landscapes within the vhavenda community, South Africa. *Environmental Science and Policy*, 2024/161, 1–9. (DOI: 10.1016/j.envsci.2024.103861); KULNIEKS, Andrejs–RORONHIAKEWEN LONGBOAT, Dan–YOUNG, Kelly: *Contemporary Studies in Environmental and Indigenous Pedagogies: A Curricula of Stories and Place*. Sense Publishers, Rotterdam, The Netherlands, 2013; WILLIAMS, Lewis: *Indigenous Intergenerational Resilience: Confronting Cultural and Ecological Crisis*. Routledge, Abingdon, Oxon, 2021. A témához főleg emberi jogi nézőpontból közelít a hazai szakirodalomban például RAISZ, Anikó: Indigenous Communities before the Inter-American Court of Human Rights – New Century, New Era? *Miskolc Journal of International Law*, 2008/2, 35–51.; MARINKÁS, György: Az őslakos népek védelmének aktuális jogi kihívásai. PhD-értekezés, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2016.; MARINKÁS György: Az egészséges környezethez való jog, mint alapvető emberi jog – Lehetséges megközelítések az egyes emberi jogvédelmi mechanizmusok gyakorlata alapján, különös tekintettel az őslakos népeket érintő kérdésekre. *Agrár-Környezetjog*, 2020/29, 152–170.; ZOMBORY, Katarzyna: Az őslakos népek kulturális identitásához való joga az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága joggyakorlatában. *Pro Futuro*, 2020/3, 145–163.; KÖRTVÉLYESI Zsolt: Az őslakos népek jogai. *Pro Minoritate*, 2009/3, 11–30.

Ezt a problémát az „*Indigenous Law and the Politics of Kincentricity and Orality*” című nagyszerű könyv⁴ tudatosította bennem. Az írói ausztrál kutatók, akik évtizedek óta foglalkoznak a témával, s a könyv megírásához bevontak ausztrál, konkrétan Yanuwa őslakosokat is, hogy ezzel legyen munkájuk minél hitelesebb. Ugyanakkor annak ellenére, hogy a könyv külön figyelmet szentel a Yanuwa jognak, a benne található megállapítások – a szerzők állítása szerint – többnyire a Földünkön található valamennyi őslakos jogra jellemzőek Ausztráliától kezdve Új-Zélandon és Brazílián át egészen Indiáig. Ezenfelül további érdeme a könyvnek, hogy a témát óriási etikai érzékenységgel, alázattal kezeli, s ez adott lehetőséget arra, hogy bepillantást nyerjek abba, hogy végül is milyen az őslakosok joga „valójában”. Vagyis annak ellenére, hogy széles körben végeztem szakirodalom-feldolgozást az elérhető jól ismert nemzetközi tudományos adatbázisokban, a fentebb említett okokból kifolyólag sok tekintetben erre a kötetre támaszkodtam.

1. Az őslakos népek tudása és joga: egy és ugyanaz

Szeretném rögzíteni, hogy az alábbiakban nem emberi jogi (alapjogi) értelemben használom a „jog” kifejezést, hanem olyan koherens iránymutató jelenségek összességére, amelyekhez az őslakos népek az életüket igazítják. Fentebb ugyan ezt jogrendszerként fordítottam, de ezzel nem vagyok elégedett, tekintve, hogy ez a fajta jog távolról sem olyan szisztematikus, mint a nyugati vagy más jogrendszer. Ezért az alábbiakban az angol terminológiát fogom használni, hogy elkerüljem az ilyen nyelvi disszonanciákat.

Az *indigenous law* teljesen összhangban van az őslakos népek tudásával (*indigenous knowledge*), olyannyira, hogy a kettő nem választható szét, nem kezelhető egymástól függetlenül, hiszen azok szervesen összefonódnak.⁵ Kearney megjegyzi, hogy „*éppen a jog és tudás szétválasztása eredményezi azt, hogy az őslakosok tudását a különböző kormányok, tudományos kutatások vagy a turisták puha eszközként (soft assets), nem megfogható és határozatlan értékkeént kezelik. Értve ezt tipikusan és gazdaságilag redukcionista értelemben, tekintve, hogy a puha eszközöknek egyáltalán nincs vagy nagyon kicsi a piaci értéke, fizikai formája.*”⁶ Mindez olyannyira igaz, hogy az őslakosokról már a gyarmatosítás kezdetén az a kép alakult ki a nyugati jogtudomány akkori képviselőiben (mint például *Thomas Hobbes* vagy *John Locke*), hogy nincs joguk (*lawlessness*), sem kormányzatuk.⁷ Ha ezt a leegyszerűsítést el szeretnék kerülni, a tudományos kutatások során körültekintően vigyáznunk kellene arra, hogy az őslakos népek tudását ne kezeljük függetlenül a jogtól, és ne tekintsünk rá úgy, mintha nem is létezne. Vagyis az *Indigenous Law*

⁴ KEARNEY, Amanda–BRADLEY, John–DODD, Vincent et al.: *Indigenous Law and the Politics of Kincentricity and Orality*. Palgrave Macmillan, Cham, 2023. A cím nagyjából így fordítható: Őslakos népek joga, valamint a rokonközpontúság és szóbeliség politikája.

⁵ ABLAVSKY, Gregory–DEER, Sarah–RICHLAND, Justin: Indigenous law. In: Stern, Simon–Del Mar, Maksymilian–Meyler, Bernadette (eds.): *The Oxford Handbook of Law and Humanities*. Oxford University Press, Oxford, 2019.

⁶ KEARNEY et al.: i. m., 102.

⁷ ABLAVSKY–DEER–RICHLAND: i. m., 523.

sui generis jog, tudás és ontológia, még akkor is, ha merőben más, mint amit nyugati értelemben jognak tartunk.

Nyilvánvalóan felmerül a kérdés, hogy mégis mit jelent az Indigenous Law? A magam részéről frappánsan úgy ragadnám meg az esszenciáját, mint az őslakos népek alkalmazott tudása, élő joga. Ezt arra alapozom, amit az alábbi meghatározásokból leszűrtem, mert mint látni fogjuk, egyáltalán nincs könnyű helyzetben, aki ezt megpróbálja körülírni. Az alábbiakban összegyűjtöttem néhány szakirodalmi kísérletet a fogalom megragadására.

Kearney körültekintően, részletekbe menően igyekszik megragadni a fogalom lényegét: „A jog 'a vidékbe van ágyazva.' A jog az tudás, szertartás, és szabályok a föld és tenger birtoklására és az őseredetre vonatkozóan. A jog az praktikus és gyakorolni szükséges, megszabja az élet ritmusát. Egy olyan korból származik, amikor az emberi és nem emberi élet megteremtődött. A jog a leginkább képes meghatározni az emberek közötti kapcsolati hálót, és belehelyezi az egyént az emberen túlra is kiterjedő kapcsolatok világába. [...] A jog mint holisztikus kifejezés utal az őslakos népek kulturális, társadalmi és politikai életének számos elemére. Ugyancsak kapcsolódik az őslakosok kulturális életének szélesebb aspektusához, amit mi spiritualitásnak vagy protokollnak hívnánk. [...] A jog a jelen szükségleteire és a változó körülményekre ad választ. [...] A jog olyan időkből származik, amikor az ősök teremtették a világot; a jog alkalmas arra, hogy feltérképezze a földeket, vizeket, embereket, állatokat, elemeket és lelkeket; a jog részletekbe menően ad iránymutatást és számtalan formában nyilvánulhat meg – kapcsolatokban, festményekben, dalokban, szertartásokban és történetekben. A jog mindenre választ ad, a jog a múlté, a jelené és a jövőé, mégisincs leírva és nem szabad.”⁸

Máshol előfordul, hogy az indigenous law-t szokásjogként próbálják beskatulyázni. Tobin azonban rámutat, hogy nem minden Indigenous Law gyökere a szokásjog, sőt, ezt a megközelítést sokan kifejezetten el is vetik, hiszen lehetnek benne pozitívista, kontemplatív elemek, vagy alapulhat az isteniről szóló elméleteken, természetjogon.⁹

Christine Black szerint az indigenous law „nyelvi fejlődévé” válik a filozófia, a nyelv, az értékek, a politika, a tettek, az önmeghatározás, a túlélés és a hatalom felfedezésének.¹⁰ Más megközelítésben Black szerint az indigenous law jog nem csupán egy kodifikált szabályrendszer, hanem egy dinamikus keret, amely az emberek, a föld és az univerzum közötti kapcsolatokat és azok egyensúlyát tartja szem előtt, amelyben a jog egy holisztikus és folyamatos tapasztalásként jelenik meg.

Még így is bonyolultnak tűnhet, ezért is próbáltam úgy megragadni a fogalmat, mint az őslakos népek alkalmazott tudása, élő joga. Az alábbiakban összegyűjtöttem azokat a sajátosságokat, amelyek az indigenous law-t jellemzik:

- a) Hit a nem látható és ősi erőkben, ahol a nem látható és a látható világ organikus kapcsolatban egymással. Vagy másképpen szólva a spirituális világ és a materiális valóság határai összemosódnak.

⁸ KEARNEY et al.: i. m., 5–8.1.

⁹ TOBIN, Brendan: *Indigenous Peoples, Customary Law and Human Rights – Why Living Law Matters*. Routledge, New York, 2014. 7–8. (DOI: 10.4324/9781315778792).

¹⁰ BLACK, Christine: *The Land Is the Source of the Law: A Dialogic Encounter with Indigenous Jurisprudence*. Routledge, Melbourne, 2011. 8. (DOI: 10.4324/9780203844380).

- b) Tudás arról, hogy minden dolog kapcsolatban áll egymással, ez az élet hálója.
- c) Rokonközpontság. Ez ahhoz kapcsolódik, ahogyan az emberek magukat egy kiterjedt ökológiai és kapcsolati hálózat részeként tekintik, amelynek közös az eredete. Ez arról szóló tudatosság is, hogy a környezet csak úgy életképes, ha az emberek úgy tekintenek rá, mint rokonra.¹¹
- d) Tudás arról, hogy a személyes kapcsolatok megerősítik az emberek, helyek, ősök és minden más természeti és spirituális elem közötti köteleket.
- e) Tudás arról, hogy minden dolog egymástól függ; tudás arról, hogy a személyes kapcsolatok erősítik az emberek, a hely, az ősök és minden egyéb elem közötti kapcsolatot; és tudás arról, hogy a rend és káosz kapcsolatban állnak egymással, amelyek cselekedetek és kommunikációs útvonalak révén jutnak kifejezésre az emberi és nem-emberi jelenlét között.¹²
- f) A konfliktusrendezés „horizontális” jellegű, ahol minden érintett egyformán számít, és addig keresik a megoldást, amíg a sérült kapcsolat helyre nem áll. Ennek jele, hogy belső elégedettség jelentkezik minden érintettnél.
- g) A jog teljes jelenlétben (*mindfulness*) érzékelhető és számos módon kifejezhető. Vagyis az Indigenous Law természete kettős: egyszerre megalkotott, azaz az emberek folyamatosan alakítják, másfelől a jelenlét során érzékelhető, önmagát feltáró jellegű. Vagyis az Indigenous Law távolról sem egy a nyugatihoz hasonló absztrakt rendszer.

Ezek alapján legalább egy alapszintű megértésünk már kialakulhatott azzal kapcsolatban, hogy mire is utalunk, amikor indigenous law-ról beszélünk. Most szeretnék rátérni arra, hogy engem mindez milyen következtetésekre inspirált.

1.1. A jogra másképpen is tekinthetünk: párhuzamos jogi valóságok

A jelenleg uralkodó domináns felfogás eredményeképpen a nyugati, modern értelemben vett jog egy túlkoncepcionalizált szabályrendszer, ami az élet materialista, emberközpontú, rövid távú érdekeket előtérbe helyező felfogásán alapszik. Az indigenous law ehhez képest merőben más, mégis *sui generis* jognak tekinthető. Lehet, hogy csupán az emberiség mintegy 5%-ának világképét tükrözi, de létezik. Ezt szükséges tiszteletben tartanunk és ráhangolódnunk, amikor kapcsolatba kerülünk vele. Vagyis a jog fogalma alatt nem csupán olyan szabályok összességét érthetjük, amelyek a folyamatosan változó állami hatalom termékei. Sőt, ha ilyen módon közelítünk, az lényegében egy abuzív (bántalmazó) gondolkodás, ami automatikusan elnyom mindent, ami nem a domináns világnézet. Vagyis a jog nem csak valami olyan lehet, amit az állam elismer. Vegyük például, hogy valaki azon szabályok mentén éli az életét, amit az állam megkövetel. Ez még nem jelenti azt, hogy olyan életet élünk, ami összhangban van a természeti törvényszerűségekkel. Ha engedelmeskedünk

¹¹ SALMÓN, Enrique: Kincentric ecology: Indigenous perceptions of the human–nature relationship. *Ecological Applications*, 2000/5. 1332. (DOI: 10.2307/2641288).

¹² BATTISTE, Marie–YOUNGBLOOD HENDERSON, James: *Protecting Indigenous Knowledge and Heritage: A Global Challenge*. University of British Columbia Press, 2000. 42–43. (DOI: 10.59962/9781895830439).

az állami jognak, az még nem feltétlenül fog olyan életet eredményezni, amiben elégedettek vagyunk, ahol harmóniában vagyunk önmagunkkal, a társadalommal, a természettel és a Legfelsőbbel.

E gondolatmenet tökéletesen illik a jogi pluralizmus elméletébe, amely az elmúlt 20 évben éppen annak a feszültségnek a feloldására tett kísérlet, ami abból adódott, hogy az őslakos népek jogáról (indigenous law) a többnyire kolonizáló domináns, állami jog, amely csak az őslakosok jogairól (indigenous rights) beszélt, egyszerűen nem akart tudomást venni.¹³ A jogi pluralizmus képviselői rámutatnak a jogrendszerek és az úgynevezett „kvázi” jogrendszerek párhuzamos létére és konstans egymásra hatására. Arra is tesznek kísérletet, hogy az ily módon egymást átfedő közösségek és rendszerek között érdemi párbeszéd alakuljon ki, a hierarchikus alapon történő diktálás helyett.¹⁴ Mindezek mellett a globális jogi pluralizmus elmélete abban a tekintetben is kihívás elé állítja a jogról alkotott konceptuális elméleteket, hogy a jognak sok különböző típusát ismeri el, nemcsak azt, amit az általános felfogás jognak tart. Továbbá ezzel párhuzamosan az ún. „jogalkotóknak” is széles körét ismeri el, amelybe nyilván nemcsak az tartozhat, akit az uralkodó felfogás szerint elfogadunk.¹⁵

1.2. A jog megismerhetősége intuitív alapon

Az indigenous law olyan élő jog, ami sok esetben az adott pillanatban tárul fel a szemlélődő számára. Vagyis a jogot nem csupán egy szintizta intellektuális tevékenység keretében érthetjük meg, hanem néha intuitív alapon is. Mivel ez ma még szokatlan felvetés, ezért az alábbiakban egy kissé részletesebben is körüljáróm a kérdést.

A szakirodalomban a 20. század első felében már foglalkoztak az intuíció és a jog kapcsolatával, igaz, akkor még nem álltak rendelkezésre empirikus kutatások a gondolatmenetek alátámasztására.¹⁶ *Hutcheson* szövetségi bíró egy rövid tanulmányában amellet érvelt, hogy a bírák akkor hoznak jó s egyben igazságos ítéletet, amikor megvárják az általa „hunch”-nak nevezett megérzést, s ez alapján döntenek, nem pedig a formális logika alapján. A racionalitást túlságosan is előtérbe helyező világunkban az ilyen álláspontok sokáig a háttérben maradtak, mára azonban ez már nem csupán egy filozófiai kérdés, hanem annál jóval több: az új empirikus kutatási eredmények fényében a téma újragondolást érdemel.

¹³ MAC AMHLAIGH, Cormac: Does Legal Theory Have a Pluralism Problem? In: Schiff Berman, Paul (ed.): *The Oxford Handbook of Global Legal Pluralism*. Oxford University Press, Oxford, 2020. 267–298. (DOI: 10.1093/oxfordhb/9780197516744.001.0001).

¹⁴ SCHIFF BERMAN, Paul: Understanding Global Legal Pluralism: From Local to Global, from Descriptive to Normative. In: Schiff Berman, Paul (ed.): *The Oxford Handbook of Global Legal Pluralism*. Oxford University Press, Oxford, 2020. 1–35. (DOI: 10.1093/oxfordhb/9780197516744.001.0001).

¹⁵ VAN DER BURG, Wibren: Conceptual Theories of Law and the Challenges of Global Legal Pluralism: A Legal Interactionist Approach. In: Schiff Berman, Paul (ed.): *The Oxford Handbook of Global Legal Pluralism*. Oxford University Press, Oxford, 2020. 318–338. (DOI: 10.1093/oxfordhb/9780197516744.001.0001).

¹⁶ HUTCHESON, Joseph: The judgment intuitive: The role of the “hunch” in judicial decision. *Cornell Law Review*, 1929. 274–288.

Először is a *hunch* két jelenséget is takarhat. A témában nemrég monográfiát megjelentető lengyel professzor, *Brożek* szerint az egyik az intuíció, a másik a rálátás (*insight*).¹⁷ Az intuíción belül is további típusokat különböztethetünk meg (pl. analitikai, fenomenológiai stb.), de *Brożek* ezek közül a pszichológiai értelemben vett intuíciót használja gondolatmenete során (a továbbiakban egyszerűen: intuíció). Az egyszerűség kedvéért én is ezt a felosztást követem.

Nézzük először, mi is az intuíció. Az intuíció tulajdonságai közül az első, hogy tudat alatti (*unconscious*) szinten működik, de nem a freudi értelemben, hanem mint olyan kognitív folyamat, amely potenciálisan tudatos megfigyelés tárgya lehet. Hasonlóan ahhoz a folyamathoz, amelyre *Nørretranders* világít rá, miszerint minden másodpercben csupán 16 bit információt dolgozunk fel abból a 11 millió bitből, ami az érzékeken keresztül az agyunkat éri.¹⁸ Ezek alapján tehát az intuíció a tudatos kontrollunkon kívül van ugyan, de a tudatunk elvileg legalább egy részét átfoghatja. Tehát ez egy olyan jelenség, amely kvázi a színfalak mögött történik.

Az intuíció másik sajátossága, hogy gyors és automatikus. Legalábbis a tudatos gondolkodáshoz képest, amely relatíve lassú, koncentrációt igényel, de megadja a szabad választás érzését. Az intuíciónak pontosan az lenne a funkciója, hogy tipikus, rutin helyzetekben (pl. busszal vagy biciklivel menjünk? hol ebédeljünk? stb.) segítsen minket, hiszen nem lehet minden egyes helyzetben minden információt begyűjteni és értékelni ahhoz, hogy a megfelelő döntést hozzuk. Ez rengeteg energiát igényelne. Az intuícióval járó gyorsaságnak azonban ára van, ami a harmadik tulajdonságának köszönhető.

A harmadik kiemelendő jellemző, hogy az intuíció a korábbi tapasztalatainkon alapszik. Ebből kifolyólag az intuitív alapon hozott döntés téves is lehet.¹⁹ Ennek a tévedésnek több oka is lehet: ha például úgy alkalmazzuk, hogy nincs korábbi tapasztalatunk egy helyzetről; vagy ha negatív tapasztalatunk előítéletessé tesz bennünket az adott helyzetben, mert a korábbi tapasztalatot egyszerűen nem tudtuk vagy nem értékeltük, tudatosítottuk megfelelően; vagy ha korábbi tapasztalatunk ugyan nem volt negatív, mégis észrevétlenül köt, befolyásol bennünket a jelenlegi döntésben (ún. lehorgonyzás vagy utólagos bölcsesség).

A lehorgonyzáshoz hasonló „kognitív illúzió” bírókra gyakorolt hatását igazolták *Guthrie* és társai egy 167 szövetségi bíró bevonásával végzett kísérlet alapján.²⁰ Ebben a kísérletben a bírónak egy jogesetről kellett állást foglalniuk, amely szerint a felperest elütötte az alperes tulajdonában álló tehergépkocsi. A balesetet az okozta, hogy a kocsiiban nem működött megfelelően a fék, ráadásul a tehergépkocsit a kötelező időszakos műszaki felülvizsgálatra sem vitték el. A felperes a baleset eredményeképpen hónapokig feküdt kórházban, és végül élete hátralévő részére kerekesszékre került. A baleset előtt jó hírű villanyszerelőként dolgozott, sok rendszeres megbízással. Keresetében kártérítést kért az elmaradt jövedelem, az egészségügyi

¹⁷ BROŻEK, Bartosz: *The Legal Mind: A New Introduction to Legal Epistemology*. Cambridge University Press, New York, 2019. (DOI: 10.1017/9781108695084).

¹⁸ NØRRETRANDERS, Tor: *The User Illusion: Cutting Consciousness Down to Size*. Penguin, New York, 1999.

¹⁹ BROŻEK: i. m., 11–38.

²⁰ GUTHRIE, Chris–RACHLINSKI, Jeffrey J.–WISTRICH, Andrew J.: Inside the Judicial Mind. *Cornell Law Review*, 2001/4. 777–830.

ellátásának költségei és az elszenvedett fájdalom miatt, a keresetlevélben azonban nem jelölte meg konkrétan, hogy mekkora összeget kér megítélni.

A kísérletben részt vevő bírónak arról kellett dönteniük, hogy a felperes mekkora kártérítést kapjon. Ehhez a kutatók két csoportra osztották őket. Az egyik csoport a fenti információkat kapta a döntéshez, míg a másik csoport egy további kiegészítő információt is kapott: azt, hogy az alperes benyújtott egy kérelmet a bírósághoz, amelyben a felperes keresetének elutasítását kérte, arra hivatkozással, hogy a kártérítés összege nem haladja meg a 75 000 dollárt, így az ügy másik bíróság hatáskörébe tartozik. E kérelem nyilvánvalóan alaptalan volt, hiszen a költségek első ránézésre is meghaladták az említett összeget. Mégis, ennek az információnak a hatására az ebbe a csoportba sorolt bírók statisztikailag jelentős számban kisebb összegű kártérítést (átlagosan 882 000 dollárt) ítélték meg, mint azok, akik nem értesültek e beadványról (ők átlagosan 1 249 000 dollárt). Vagyis a döntést megelőző, jelentéktelennek tűnő információk is torzítyják a döntést, amely egyszerű intuitív működés eredménye. Ez az egyszerű kísérlet is bizonyítja tehát, hogy hiába van szó professzionális döntéshozókról, még a bírók sem mentesek a tudat alatti hatásoktól, ők is csak emberek.

Ebből adódhat a kérdés, hogy a jogászok akkor egyáltalán nem bízhatnak az intuíciónban? Brožek szerint nem erről van szó.²¹ Az intuíció ugyanis fejleszthető, például a kognitív illúziók létének tudatosításával²² vagy *Damasio* széles körben népszerű „szomatikus marker-hipotézise” alapján.²³ Ez utóbbi szerint, ha a testünk szomatikus jelzéseit megfelelően tudatosítjuk, értékeljük és nem söpörjük őket egyszerűen a szőnyeg alá, akkor az érzések tudatosításával az intuíció fejleszthető, és az a tudatos működés támogatójává válhat.²⁴

Brožek az intuíciónak ezt a jellemzőjét kiemelkedően fontosnak tartja az olyan területeken, mint a jog. Vagyis egy megfelelően képzett és sokéves gyakorlattal rendelkező jogász az intuíciót alkalmazva gyorsan meg tud oldani egy jogi problémát, ugyanazt az esetet azonban egy képzetlen személy még akkor sem feltétlenül oldja meg jól, ha az eset viszonylag egyszerű.²⁵ Nyilvánvaló viszont, hogy ha csökkenteni szeretnénk az ítélelhozattal járó szisztematikus hibákat, a jogásképzésnek nem csupán a jog ismeretéről kellene szólnia, hanem arról is, hogy minél inkább képesek legyünk felismerni a döntést befolyásoló tudat alatti információkat, érzéseket. Érdekes, hogy a fenntarthatósági szakirodalomban az utóbbi években találkoztam olyan tanulmányokkal, amelyek éppen a „befelé figyelés” fontosságára hívták fel a figyelmet.²⁶

²¹ BROŽEK: i. m., 29.

²² GUTHRIE: i. m.

²³ DAMASIO, Antonio–TRANEL, Daniel–DAMASIO, Hanna: Somatic markers and the guidance of behaviour: Theory and preliminary testing. In: Levin, Harvey S.–Eisenberg, Howard M.–Benton, Arthur L. (eds.): *Frontal Lobe Function and Dysfunction*. Oxford University Press, New York, 1991. 217–229. (DOI: 10.1093/oso/9780195062847.001.0001).

²⁴ DAMASIO, Antonio: *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. Vintage, London, 2006. xix.

²⁵ BROŽEK: i. m., 23.

²⁶ WOIWODE, Christoph–SCHÄPKE, Niko–BINA, Olivia–VECIANA, Stella–KUNZE, Iris–PARODI, Oliver–SCHWEIZER-RIES, Petra–WAMSLER, Christine: Inner transformation to sustainability as a deep leverage point: fostering

Összességében tehát, függetlenül attól, hogy mi a viszonyunk az intuíciónak, az sokkal nagyobb mértékben hat ránk, mint gondolnánk. Ebből következően nem létezik tisztán racionális, analitikus döntéshozatal, mert annak során valamilyen mértékben megjelenik az intuíciónak mint tudatalatti automatizmus, akár felismerjük, akár nem. A tudatosítással azonban a folyamat legalább egy bizonyos szintig befolyásolható.

Létezik azonban a „rálátásnak” nevezett intuíciónak is. Ez tipikusan olyan esetekben jelenik meg, ahol egy probléma megoldásában megrekedtünk, és egyszer csak váratlanul megvilágosodunk, egyfajta „aha” vagy „heuréka” típusú élményként. Ennek a jelenségnek tehát az egyik sajátossága, hogy a megoldás előtti szakaszban egy kognitív disszonancia, belső feszültség alakul ki, egy nem várt pillanatban azonban – mint Newton esetében a fejére eső almával – egyszer csak megszületik a rálátás, a megoldás. Ez sokszor világszínvonalú találmányokhoz, ötletekhez, zseniális ítéletekhez vezet, de a hétköznapiak során is találkozhatunk vele, vagyis mindenki számára tapasztalható jelenségről van szó. Ebből kifolyólag a jogászok számára is van relevanciája, hiszen a segítségével újszerű, addig nem tapasztalt problémák oldhatók meg kreatívan.

Erre példa az angol jogrendszer egyik híres esete, a *Donoghue v. Stevenson*.²⁷ Donoghue asszony egy este a barátnőjével a Paisley-ben lévő Wellmeadow Kávéházban tartózkodott. A barátnő rendelt neki egy gyömbérsört és egy jégkrémet, amiket külön-külön szolgáltak fel. A hölgy a sör felét a jégkrémre öntötte és valamennyit evett belőle. Amikor a sör másik felét is a jégkrémre öntötte, szembesült vele, hogy egy bomlásnak indult meztelen csiga van benne. A hölgy nemcsak sokkot kapott, hanem rosszul is lett, és bélgyulladás alakult ki. Erre tekintettel a gyömbérsör gyártójától 500 font kártérítést követelt. Csakhogy abban az időben az angol jog csak akkor adott jogalapot kártérítésre, ha a károsult szerződésben állt a károkozóval. Ebben az esetben azonban a hölgy sem a kávézó tulajdonosával, sem a sörgyárral nem állt ilyen kapcsolatban, hiszen nem ő, hanem a barátnője rendelt számára. Végül a Lordok Háza elé került az ügy, ahol 3-2 arányban megszavazták a kártérítést. Az egyik bíró értékelése szerint az ítélet az angol jog alapelveiben, sőt ennél is magasabb, íratlan, erkölcsi és spirituális elvekben gyökerezik (itt kifejezetten a „szeresd felebarátodat” krisztusi parancsára hivatkoztak), amelyek között megtalálható az az elv, miszerint megfelelő figyelemmel és körültekintéssel kell lennünk azok felé, akikre a tetteink hatással lehetnek.²⁸ Brožek szerint itt a *hunch*, a rálátás abban nyilvánult meg, hogy a bírók ráláttak az angol írott jog és a magasabb törvényszerűségek közötti kapcsolatra.

Némileg hasonló helyzettel szembesült az Európai Községek Bírósága, amikor 1963-ban a *Van Gend en Loos* ügyben²⁹ kellett döntenie. Az ítélet elismerte az Európai Községek alapító szerződéseinek közvetlen hatályát magánszemélyek esetén is.

new avenues for change through dialogue and reflection. *Sustainability Science*, 2021/3. 841–858. (DOI: 10.1007/s11625-020-00882-y); IVES, Christopher–FREETH, Rebecca–FISCHER, Joern: Inside-out sustainability: The neglect of inner worlds. *Ambio*, 2019/1. 208–217. (DOI: 10.1007/s13280-019-01187-w).

²⁷ Donoghue v. Stevenson [1932] AC 562.

²⁸ Brožek: i. m., 15.

²⁹ 26/62, *Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* ügyben 1963. február 5-én hozott ítélet (ECLI:EU:C:1963:1).

A döntés alapja az volt, hogy bár a nemzetközi jog szerint magánszemélyek közvetlenül nem hivatkozhatnak nemzetközi szerződésekre, a Van Gend en Loos által kifogásolt holland adó nyilvánvalóan sértette az EGK-Szerződés 12. cikkét, így a Bíróság a közösségi jog hatékony érvényesülését akadályozta volna, ha elutasítja a keresetet. Az ügyben a bírák azzal a feszültséggel szembesültek, hogy a tételes jog nem biztosított lehetőséget az EGK-Szerződésre történő közvetlen hivatkozásra, ugyanakkor a holland szabályozás nyilvánvalóan jogsértő volt. A Bíróság a döntését a Szerződés szellemére, rendszertani és szó szerinti értelmezésére alapította. Brožek szerint ez is egy példája annak, amikor a rálátás rendhagyó perspektívát ad ahhoz, hogy összeegyeztessük az igazságérzetet a nyugat-európai jogi kultúra követelményeivel.³⁰

Mindezek fényében tehát a rálátásnak jellemzően három fő sajátossága van. Az első, hogy hirtelen történik, és az érintett szubjektív rácsodálkozása, meglepődése kíséri. A második, hogy a rálátás mindig egy már „halott helyzetben” történik, amikor úgy tűnik, hogy nincs megoldás, habár többször próbáltunk megoldást találni. A harmadik, hogy ha a rálátás hatására a helyzetet új nézőpontból látjuk, az restrukturáló, azaz a struktúrát megújító hatású. Adódhatnak olyan helyzetek is, ahol nem jelentkezik az előbb említett három fő jellemző, de attól még a jelenséget tekinthetjük rálátásnak.

Nagyon érdekes, hogy fMRI-vizsgálatokkal kimutatták, hogy a rálátás során a jobb első temporális lebeny mutat neurológiai aktivitást. Ez azért figyelemre méltó, mert a jobb agyféltekéhez kötik az olyan kognitív funkciókat, mint a kreativitás, művészi aktivitás, térérzékelés vagy mimikri, vagyis a rálátás alapvetően a racionalitáson túl működik. Az intuíció is hasonló területeket aktivál, így több évtizedes kutatás hatására mára az a hipotézis alakult ki a neurológiai szakirodalomban, hogy az intuíció és a rálátás között strukturális és funkcionális kapcsolat van. S ha ez igaz, akkor az intuíció és a rálátás két alapvető, kölcsönösen együttműködő tudat alatti problémamegoldó mechanizmus. Ha egy helyzetre az intuíciónk nem ad megfelelő választ, akkor jön a rálátás, amely segít a megmerevedett struktúrákat újraformálni. Így véleményem szerint napjainkban, amikor a meglévő jogi struktúrák kifejezetten akadályozzák a fenntarthatósági átmenetet, a rálátás képességének alkalmazása nemcsak természetes a kognitív disszonancia oldására, hanem egyenesen célszerű is azt tudatosan segítségül hívni.

1.3. A tudás és a jog szorosan kapcsolódnak egymáshoz

Alappal mondhatjuk a fentiek fényében, hogy a jogról másként is beszélhetünk, mint absztrakt, túlkoncepcionalizált szabályok összességéről, amit a mindenkori hatalom hoz létre mesterségesen. Azt az álláspontot is elfogadhatjuk, hogy a jog összhangban van azzal a tudással, bölcsességgel, amely biztosítja, hogy harmóniában éljünk a körülöttünk lévő világgal.

Ezzel át szeretnék térni arra arra a hagyományos megközelítésre, amely szerint a jog fogalma magában foglalja a pozitív jogot és a természetjogot. Vagyis a jognak

³⁰ BROŽEK: i. m., 32.

van egy mindenkor változó pozitív jogi vetülete, illetve egy változatlan természetjogi vetülete, ahol az előbbi összhangban van az utóbbival. Bár jelenleg nem ez az általános felfogás, sőt, talán nem is tűnik praktikusnak a ma uralkodó haszonelvű értékrendszerben, de úgy vélem, e megközelítés is létjogosultsággal bír a jogról alkotott felfogások között. Nemcsak a fent említett párhuzamos jogi pluralizmus, hanem a világnép-elmélet alapján is. A mindenkori ember alkotta jog ugyanis csak lenyomata az aktuálisan uralkodó társadalmi világnépnek.³¹ Ha tehát változik az emberek világnépe, azzal párhuzamosan változik a társadalom világnépe is, s ennek megfelelően a jogi szabályozás, a jogról alkotott képünk is.

A fenntarthatósági szakirodalom szerint ebben az átalakulási folyamatban a leginkább kívánatosnak tartott fejlődési irány egy integratív és holisztikus világnép irányába történő elmozdulás lenne.³² Az integratív világnép sajátossága, hogy egyrészt hidat képez a különböző világnépek között, másrészt ebből a tulajdonságából fakadóan képes gyógyítani azokat sebeket is, amelyeket azzal okozunk egymásnak, hogy a valóságot nem egészében és összetettségében látjuk, hanem annak csak egy-egy szeletét, amelyről pedig azt valljuk, hogy kizárólagos. Az integratív világnép szintetizáló sajátosságának köszönhetően képes rámutatni a modern tudomány és spiritualitás közötti kapcsolódási pontokra is, így lehetővé teszi, hogy a két terület egymást kiegészítve támogassa a társadalom átalakulási folyamatait.³³ Emellett alkalmas a különböző spirituális hagyományok közötti kapcsolódási pontok felfedezésére is.

A jogról alkotott elképzelésünk is tovább finomodhat e világnép hatására, például a jog és spiritualitás összefüggésében. A spiritualitás olyan tényező, amely nagyrészt kiszorult a joggal kapcsolatos területekről, például a jogelméletből vagy a jogalkotásból. Ez elfogadható az állam és az egyház szétválasztása előtt uralkodó konfliktusok és hatalmi visszaélések elkerülése érdekében. Én azonban spiritualitás alatt nem az egyházak vagy vallások összességét értem, hanem egy olyan egyetemes, esszenciális folyamatot, amely lehetővé teszi önmagunk megismerésén keresztül a Legfelsőbbel való kapcsolódást, pontosabban a már meglévő kapcsolatunk felismerését. A szakirodalom már kezdi felismerni ennek a kapcsolatnak a jelentőségét.

³¹ MATUTINOVIC, Igor: Worldviews, institutions and sustainability: An introduction to a co-evolutionary perspective. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 2007/1. 92–102. (DOI: 10.1080/13504500709469710); RUANE, Simone: Using a worldview lens to examine complex policy issues: A historical review of bushfire management in the South West of Australia. *Local Environment*, 2018/8. 779. (DOI: 10.1080/13549839.2018.1467390).

³² HEDLUND-DE WITT, Annick: The integrative worldview and its potential for sustainable societies. *Worldviews*, 2014/3. 191–229. (DOI: 10.1163/15685357-01802009); WITT, Annick: Climate change and the clash of worldviews: An exploration of how to move forward in a polarized debate. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 2015/4. 906–921. (DOI: 10.1111/zygo.12226); MATUTINOVIC: i. m., 92–102.; MAYER, Stephan: *Transforming Psychological Worldviews to Confront Climate Change: A Clearer Vision, a Different Path*. University of California Press, 2019. (DOI: 10.2307/j.ctv62hh1g); BÁNYAI, Orsolya: The foundation of an upcoming civilization able to reach its fulfillment within the ecological limits of the Earth: The Eternal Order. *World Futures*, 2019/5–6. 298–323. (DOI: 10.1080/02604027.2019.1591812).

³³ BENEDIKTER, Roland–MOLZ, Markus: The rise of neo-integrative worldviews: Towards a rational spirituality for the coming planetary civilization? In: Hartwig, Mervyn–Morgan, Jamie (eds.): *Critical Realism and Spirituality*. Routledge, London, 2011. 29–74.; HEDLUND-DE WITT: i. m.; VAN EGMOND, Klaas–DE VRIES, Bert: Sustainability: The Search for the Integral Worldview. *Futures*, 2011/8. 853–867. (DOI: 10.1016/j.futures.2011.05.027).

Klaus Bosselmann például az e tanulmány alapját képező konferencia megnyitóján úgy fogalmazott, hogy a környezeti problémákat nem lehet megoldani, ha nem rendezzük a jog és a spiritualitás kapcsolatát.

3. Összegzés és következtetések

E tanulmányban arra törekedtem, hogy egy rövid betekintést kínáljak az őslakos népek jogának fő jellemzőibe, és megerősítsem annak a szükségességét, hogy az őslakos népek jogát és bölcsességét egységben kezeljük, azokat ne akarjuk szétválasztani egymástól, amikor a környezetpolitikai célok megvalósítása érdekében méríteni szeretnénk ezekből a kultúrákból és hagyományokból. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egy az egyben kell azokból méríteni, hanem azt, hogy a lényegi sajátosságokat megtartva vegyünk át belőlük elemeket. Részleteken változtathatunk, de a lényegen nem. Ilyen lényegi sajátosságnak tartom többek között azt, hogy ezek a jogi hagyományok mennyire spirituális töltetűek. Példának okáért, ha a modern környezetpolitikai gondolkodásba át szeretnénk venni azt a holisztikus szemléletet, amely révén az őslakos népek jogában nagy hangsúlyt fektetnek a társadalomban és természetben is megfigyelhető kapcsolati hálók felismerésére, azok személyes jellegére és ápolására, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az őslakos népek hagyományai szerint e kapcsolati hálók a transzcendens síkban gyökereznek.

A jogra tehát nemcsak úgy tekinthetünk, ahogyan azt az uralkodó világkép elvárná. Vannak ugyanis egymás mellett élő párhuzamos jogi valóságok (ún. globális jogi pluralizmus), s ahhoz, hogy ezek kapcsolódni tudjanak, meg kell találni vagy létre kell hozni a közös alapokat.

A jog továbbá nem csupán intellektuális erőfeszítéssel ismerhető meg, hanem olyan intuitívnek tűnő alapon is, amelyet egyes szakirodalmak rálátásnak neveznek.³⁴ Vagyis a jogász tevékenység egy összetett intellektuális, intuitív és rálátást is használó folyamat. Gondoljunk bele, ha ez nem így lenne, a mesterséges intelligencia térnyerésével a jogászokra talán már nem is lenne szükség, hiszen egy digitális program minden jogász feladatot pontosabban és gyorsabban oldana meg.

Végezetül, integratív világképi alapon a jog két részből tevődik össze. Az éppen aktuális pozitív jogból és egy változatlan természetjogból, és a kettő összhangban van egymással. Ez a természetjog nemcsak a természeti törvényszerűségeket foglalja magában, hanem spirituális törvényszerűségeket is, amelyek abban segítenek, hogy önmagunk megismerésével és helyzetünk elfogadásával összhangban éljünk a természettel és az azt átható Felsőlélekkel. E törvényszerűségek megismerésének forrásai lehetnek például a tradicionális szentírások (pl. Biblia, Védák, Korán, stb.) és az azok integratív értelmezéséhez fűzött magyarázatok. Vagyis minden hagyomány vizsgálható egy olyan nézőpontból, amely képes e spirituális tradíciók közös pontjaira rálátást engedni és a béke érdekében ezeket hangsúlyozni, miközben megmarad a vallásos, kulturális változatosság is.

³⁴ Egyes szakirodalmak ugyanezt a képességet nem-lokális intuíciónak nevezik. A kettő értelmezésem szerint ugyanaz, de a következtetések eltérő kutatásokra épülnek.